

معیارهای انتخاب کتاب مناسب برای کودکان

محمد حسنی

بی شک اتفاق افتاده است که شما برای خرید لباسی برای فرزند خود به بازار بروید. حتماً هنگام خرید و انتخاب لباس مناسب به زیبایی ظاهر لباس، استحکام، قیمت و علامت کارخانه سازنده آن، توجه کرده اید. این کار پسندیده است، زیرا در بازاری که احسناس نامرغوب در آن فراوان است، دقت در انتخاب، امری شایسته و بجاست.

و حال این سوءال مطرح است که وقتی به منظور خرید کتابی برای فرزندتان به کتابفروشیها یا دکه‌های مطبوعاتی سری می‌زنید، برای انتخاب کتاب چه معیارهایی را در نظر می‌گیرید؟ بی‌تردید بسیاری از مردم دقت قابل توجهی در این امر از خود نشان نمی‌دهند. شاید به این دلیل که بسیاری اعتقاد دارند، کتاب کودکان (شعریاقصه یا...) یک اسباب بازی بیش نیست و کودک پس از یک بار خواندن، آن را پاره خواهد کرد و به دور خواهد ریخت و با بعضی دید تربیتی نسبت به کتابهای کودکان ندارند، اما آیا کاری آنچنان و اندیشه ای بدینسان رواست؟

بسیاری از صاحب نظران و متفکرین در امر تعلیم و تربیت نظری دیگر دارند. از گذشتگان، دانشمندانی چون: افلاطون، امام محمدغزالی، خواجه نصیرالدین طوسی و... بر انتخاب محتوای خوراک ذهنی کودک تأکید کرده اند و آن را از زمره مسائل مهم تربیتی برشمرده‌اند.

اگر از گذشتگان نام بردیم، نه برای اقامه دلیل و برهان برای ادعای خود، بلکه تنها برای ارائه شاهی است که این امر از گذشته‌های دور نیز مورد توجه بوده است.

امروزه در دنیایی که نام دنیای ارتباطات سریع بر آن نهاده‌اند و کتاب به عنوان یکی از

برای هر کتاب می کنند و یا این کار والدین و مربیان را در امر گزینش کتاب یاری می نمایند . اما در بسیاری از کتابهای کودکان "گروه سنی" مشخص نشده است و از سوی دیگر ، در بعضی کتب گروه سنی مشخص شده اعتبار چندانی ندارد . بنابراین برای انتخاب ، به معیارهای دیگری روی می آوریم .

۲ - قطع کتاب

منظور از قطع کتاب ، اندازه طول و عرض آن است . در حرفه چاپ و نشر کتاب ، قطعهای مختلفی وجود دارد که هر کدام با اسم و ابعاد خاص مشخص شده اند . ما قصد شرح و بیان این قطعها را نداریم اما اشاره ای به قطعهای مناسب کودکان می کنیم .

به طور کلی قطع کتاب باید متناسب با سن کودک باشد و توجه او را برانگیزد . قطعهایی مثل خشتی^۱ و رحلی بزرگ^۲ (مربع مستطیل) برای آنان مناسب است ، زیرا به دلیل بزرگی مورد توجه کودک واقع می شود . گاهی هم ناشران به ارائه قطعهای ابتکاری و زیبا دست می زنند که باز به دلیل زیبایی برای کودکان گیرایی دارد ، مثل قطعهایی به شکل پروانه ، گل یا دایره رنگین کمان . در هر صورت این نکته را باید در نظر داشت که قطع باید آنچنان باشد که دید کودک به کل صفحه احاطه داشته باشد . به همین سبب قطعهای بسیار بزرگ^۳ که گاه به بازار عرضه می - شود برای کودکان مناسب نیست .

۳ - نقاشیهای کتاب

کودکان چون از لحاظ رشد ذهنی در مرحله عینی و حسی قرار دارند ، هرچه موضوعات ، مفاهیم و مطالب برای آنان عینی تر و حسی تر باشد ، بهتر و بیشتر آنها را فرا می -

نمودهای آن به وفور در اختیار همگان است ، انتخاب بهترین کتابها یا کتابهای بهتر ، امری عاقلانه است .

در این مقاله ، کوتاه سعی داریم برای خوانندگان عزیز به طور ساده و مختصر - راز معیارهایی برای انتخاب کتابهای مناسب کودکان صحبت به میان آوریم .

معیارهای گزینش کتاب به چهار دسته :

الف - ظاهر کتاب

ب - دید آوردگان کتاب

ج - محتوای کتاب

د - از لحاظ هنری و اصول نگارش و بیژنه کودکان ، تقسیم می شوند .

الف - معیارهایی که به ظاهر کتاب مربوط می شوند عبارتند از :

۱ - گروه سنی^۴

در بعضی از کتابهای کودکان این عبارت "برای گروه سنی ... به چشم می خورد . این معیار مبین ساده ترین و آسانترین راه برای انتخاب کتاب است ، زیرا با این جمله نویسنده یا ناشر مشخص می کند که یک کتاب معین برای کدام گروه سنی از کودکان مناسب است . این گروههای سنی پنجگانه که با حروف الفبا مشخص شده اند به قرار زیر هستند :

۱ - دوره پیش دبستانی گروه سنی "الف"

۲ - کلاسهای اول ، دوم و سوم دبستان گروه سنی "ب"

۳ - کلاسهای چهارم و پنجم دبستان گروه سنی "د"

۴ - کلاسهای راهنمایی گروه سنی "د"

۵ - کلاسهای دبیرستان گروه سنی "ه"

ناشران معتبر بر اساس معیارهای خاص و بررسی محتوای کتاب اقدام به تعیین گروه سنی

و کمی تجربه و مهارت در خواندن و... می -
 بایست نوشته ها درشت تر باشند و هرچه سن
 کودک بیشتر می شود، به همان نسبت مهارت
 و تجربه اش افزایش می یابد و قدرت تطابق
 چشمانش نیز فزونی می گیرد، بنابراین حروف
 چاپی بزرگ لزومی ندارد.

۵ - حجم کتاب

خردسالان و گروههای سنی پایین تر
 علاقه دارند که یک داستان یا مطلب را در یک
 جلسه تمام کنند و از طرفی دیگر چون "مدت
 تمرکز حواس کودک نسبت به بزرگسالان کمتر
 است، از این رو حجم قصه ها و مطالبی که برای

گیرند. نقاشی کتابهای کودکان این نقش مهم
 را به عهده دارد، یعنی مفاهیم و موضوعات
 را ملموستر و محسوستر می سازد.

به این دلیل و دلایل دیگر^۶ کتابهای کودکان
 می بایست همراه با نقاشی باشد. البته چون
 کودکان در مراحل مختلف رشد قرار دارند،
 نوع نقاشیهای آنان متفاوت است. بنابراین
 در انتخاب کتابها به نکات زیر باید توجه کرد:
 - کودکان از نقاشیهایی استقبال می کنند
 که در آنها از رنگهای ساده و نسبتاً تند استفاده
 شده باشد.

- تصاویر پیچیده و مبهم همراه با رنگهای

کودکان نوشته می شود باید کم و کوتاه باشد،
 به طوری که بتوانند آن را در یک نوبت بخوانند
 و به اصطلاح "تهش" را در بیاورند. پس حجم
 کتابهای آنان بایستی کم باشد.

۷ - جنس جلد و کاغذ کتاب

جنس کاغذ و جلد کتاب، برای کودکان
 عامل مهمی است. برای گروههای سنی پایین
 کاغذ و جلد کتاب بایستی محکم و بادوام باشد،
 زیرا آنان با کتابهای خود به اصطلاح "ور" می-

بسیار و ترکیبات زیاد برای کودکان مناسب
 نیست.

- تصویر روی جلد باید بهترین تصویر
 کتاب باشد، چون عامل جذب کننده کودک به
 سوی کتاب است.

۴ - اندازه حروف

اندازه حروف به کار رفته در کتاب، باید
 متناسب با سن کودک باشد. هرچه سن کودک
 کمتر باشد به علت عدم تکامل قوه بینایی او

معتبر کتابهای کودکان است. هر چند بیین کتاب و کالاهای مصرفی دیگر، تفاوت به لحاظ ارزشی بسیار است، اما در مقام مقایسه و تمثیل وار، همچنان که کالایی بانثانه، معتبر مرغوبتر قلمداد می‌شود، برای کتاب نیز داشتن پدید آورندگان معتبر در وهله نخست، نشانه‌ای از خوبی آن است و راهنمای مناسبی برای شناخت اولیه آن.

شناخت نویسندگان و شعرای توانای کودکان و ناشران معتبر کار چندان مشکلی نیست و با مراجعه به فهرستهایی که هراز چندگاهی به توسط نهادهای مسوؤل برای معرفی کتابهای مفید کودکان و نوجوانان منتشر می‌شود، می‌توان با نام و نشان آنان آشنا شد.

باید توجه داشت که در مجموعه آثار یک نویسنده و یا کتابهای چاپ شده، یک ناشر، آثار و کتابهایی با کیفیت‌های گوناگون یافت می‌شود؛ اما به طور کلی یک نویسنده، صاحب نام میانگین آثارش مفید و ارزنده است و این قاعده در مورد بیشتر ناشران معتبر هم صدق می‌کند. در هر حال برای یافتن معیارهای اساسی ترسخن را پی می‌گیریم.

ج - محتوا و پیام کتاب

منظور از محتوا و پیام کتاب همان روح حاکم بر کتاب و درونمایه آن است که ضریحاً و تلویحاً بیان شده است. درست است که فهم و شناخت پیام کتاب نیاز به دقت و فرصت زمانی مناسب دارد، اما به دلیل کمی حجم مطالب کتابهای کودکان خصوصاً "خردسالان"، می‌توان در مدت زمان کوتاه به بررسی مقدماتی آنها پرداخت. به هر حال کنکاش مختصر در محتوای کتاب لازم و گاه ضروری است، زیرا محتوای کتاب است که بیشترین تأثیر تربیتی را در کودک به

روند و گاه مثل اسباب بازی با آن رفتار می‌کنند. از این رو شایسته است در انتخاب کتاب این مطلب مهم را مد نظر قرار داد. از سوی دیگر، کودکان علاقه دارند یک داستان یا شعر را چندین بار بخوانند یا برای آنها خوانده شود. بنابراین کتاب باید به گونه‌ای باشد که با چندین بار استفاده شیرازه اش گسیخته نشود.

۸ - سفید خوانی

مقداری فضای باز یا سفید برای استراحت چشم و ذهن کودک در صفحه‌های کتاب باید وجود داشته باشد که این ویژگی را سفیدخوانی می‌نامند. فاصله بین سطرها، نحوه قرار گرفتن سطرها نسبت به هم و تعداد سطرهای موجود در یک صفحه از عوامل مؤثر در سفیدخوانی است که با سن و توانایی کودک در زمینه خواندن و... ارتباط نزدیک دارد.

هرچه سن کودک از گروههای سنی پایین‌تر باشد باید میزان سفیدخوانی کتساب بیشتر باشد، تا چشم کودک به راحتی و بدون تمرکز و توقف بیش از حد خسته نگردد، روی کلمات حرکت کند. از این رو کتابهایی که صفحات آن از نوشته‌های زیاد و تصاویر پرشده باشد برای کودک خسته کننده است. همچنین ترکیب نوشته‌ها و تصاویر در صورتی که عمل خواندن را با مشکل روبرو کند، شایسته نیست.

ب - پدید آورندگان کتاب (ناشر و نویسنده)
در واقع افراد زیادی در امر تهیه یک کتاب برای کودک دخالت دارند که: ویراستار، نقاش و... از آن جمله اند، اما نقش نویسنده و ناشر مهمتر است. یکی از راههای آسان برای یافتن کتابهای مناسب کودکان و نوجوانان شناخت نویسندگان صاحب قلم و ناشران

جا می گذارد، هرچند که ویژگیهای ظاهری کتاب بدون تاء ثیر نیست.

سرآن نداریم که وارد بحثهای روان‌شناسی کودک شویم و با استناد به آنها به تبیین محتوا و پیام کتابهای کودکان بپردازیم و یا از دید تربیتی به طور مفصل به آن رو کنیم، ولی بر سبیل اجمال به ویژگیهای مهمی که محتوا باید دارا باشد اشاره می‌کنیم.

۱ - محتوا باید آموزنده باشد، یعنی اطلاعاتی نو و تجربیاتی جدید در اختیار کودک قرار دهد، زیرا هدف اساسی ادبیات کودکان هدایت رشد آنان است. بنابراین کتاب باید واجد این ویژگی باشد. کودک به دلیل عدم توسعه تجربیات با دنیایی از سوءال و ابهام در باره محیط خود روبروست که با توسعه و تکامل ارتباط وی با محیط اندک اندک دامنه تجربیات و وسعت دانستههایش از محیط گسترش می‌یابد. کتابها باید در این راستا توسعه بخش دامنه تجربیات آنان باشند.

ویژگی آموزنده بودن متضمن مفهوم دیگری نیز هست و آن این که آموزشها خصوصا " اگر شامل پندها و نصیحتهای اخلاقی باشد می-بایست غیر مستقیم صورت گیرد، یعنی اینکه از ارائه نصیحتهای مستقیم بدور باشد. به عنوان مثال به جای اینکه به کودکان بگوییم پرندگان را دوست داشته باشند، این پند در قالب داستان یا شعر به صورت غیرمستقیم آورده شود و کودک خود آن را با تمام وجود حس کند، زیرا کودکان از پندهای صریح و مکرر گریزان هستند. به بیان دیگر این شیوه، تاء ثیر کمتری در رفتار کودکان دارد.

نکته دیگر در مورد آموزنده بودن آن است که محتوا باید در بطن خود شوق به کشف

مجهولات و علاقه به جستجو و کنجکاوی را در کودکان زنده نماید.

۲ - محتوا باید به لحاظ ارزشی جنبه مثبت داشته باشد.

محتوا باید متناسب با ارزشها و هنجارهای جامعه و خانواده باشد و تضادی با ارزشهای پذیرفته و مورد احترام جامعه نداشته باشد. دیگر اینکه محتوا باید شوق به زندگی و بالندگی را در کودک برانگیزد و تصویری زیبا برای کودک به نمایش بگذارد. غرض آن نیست که از سختیها، دردها، رنجها و... حرفی به میان نیاید و هنگامی که کودک سری از سرها به در آورد بفهمد که کلاه سرش رفته است، بلکه جلوه حاکم در تصویر، زیباییها باشد.

پیام کتاب باید مدافع ارزشهای انسانی و اسلامی بوده، گل محبت و دوستی در دل بنشانند، همچنین سرشار از صفا و صمیمیت باشد و احساسات و گرایشهای عالی و متعالی کردک مانند خداجویی، کمال گرایی و زیبایی شناسی

اورا تقویت کند .

این نیست که واژه ها پیش پا افتاده ، غلط و یا بسیار عامیانه باشد ، بلکه کودک باید هنگام خواندن متن ، به راحتی آن را بخواند و معنی آن را بفهمد و در عین حال زیبا و دلنشین باشد .

سادگی متن مستلزم آشنایی کودک با لغات و کلماتی است که در متن به کار رفته است . این لغات و واژه های آشنای کودک اصطلاحاً "واژگان پایه خوانداری" گفته می شود . بنابراین نوشته هایی که دارای کلمات و واژه های ثقیل و مشکل باشند چنگی به دل کودکان نمی زنند و به سرعت از آنها خسته می شوند .

۳ - محتوا باید متناسب با رشد جنبه های عقلانی ، اجتماعی ، عاطفی و علایق و رغبت های آنان در مراحل مختلف رشد باشد .

هر مرحله از رشد کودکان واجد خصوصیتی است ، بنابراین باید در تبیین و تهیه محتوا و پیام کتابها به این نکته توجه شود . به عنوان نمونه در مورد جنبه ذهنی ، هر چه سن کودک کمتر باشد پیامها بایستی ساده و قابل فهم ، یعنی حسی تر باشد . مفاهیم و موضوعات انتزاعی و مجرد برای کودک ایجاد مشکل می کند و در صورت نیاز ، این مفاهیم باید حتی المقدور حسی و عینی شوند یا با مثالهای حسی و عینی بیان گردند . در جنبه های دیگر نیز به همین گونه باید مقتضیات مرحله ای که کودکان در آن فرار دارند مورد توجه قرار گیرد .

د - از جنبه هنری و زبان ویژه کودکان

از جنبه هنری نیز می توان به بررسی کتاب کودک پرداخت . هر چند با باورهای بعضی مغایرت دارد ، اما آثار ویژه کودکان بایستی دارای خصوصیات زیبایی شناختی باشد . بررسی این جنبه مستلزم بحثهای تخصصی است که بیشتر به قالبی بستگی دارد که محتوا در آن فرار گرفته است ، مانند : فنون شعر و جنبه های داستان و . . . که در این مقاله کونا نه می گنجد . از این رو مختصری به زبان ویژه کودکان می پردازیم .

روشن است که وقتی در یک ارتباط انسانی ، گیرنده یک کودک خردسال است ، فرستنده می بایست کلمات و واژه هایی برای انتقال پیام به کار گیرد که برای گیرنده قابل فهم و درک باشد . به بیان دیگر با کودک با زبان کودکان صحبت شود و در اصطلاح فنی نوشته های مخصوص کودکان باید "ساده" باشد . معنی سادگی

ضرورت استفاده شده باشد و از وجود عبارات کنایه‌ی و عبارتهای دوبه‌لو که باعث سنگینی متن می‌شود به دور باشد، زیرا درک پیام را مشکل می‌سازد. در پایان تذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که کتابهای اندکی دارای تمامی ویژگیهای خوب کتاب کودک هستند، ولی در هر حال باید کتابی انتخاب کرد که بیشترین ویژگیهای ذکر شده را دارا باشد. البته در میان این ویژگیها، محتوا و پیام کتاب از اولویت برخوردار است و پس از آن باید دیگر موارد را در نظر گرفت.

گفتنی است که "واژگان پایه خوانداری" در سنین مختلف متفاوت است و این تاحد زیادی به پایه تحصیلی کودک بستگی دارد، زیرا آشناترین واژه‌ها، واژه‌هایی هستند که در کتابهای درسی خود می‌خوانند، اما این دلیل نمی‌شود که آثار ادبی کودکان خالی از واژه‌های جدید باشد، چه این امر با خصوصیت "رشد دهنده‌گی" ادبیات کودکان مخالف است. در صورتی که واژه‌های جدید در جای مناسب به کار گرفته شود کودک مفهوم ضمنی آنها را با استفاده از واژه‌های دیگر فرا می‌گیرد.

همچنین در نوشته‌های خاص کودکان باید از لغات شکسته و محاوره‌ای فقط به حد

پی‌نوشتها

۶- بر اساس تئوری "پیاژه" روان‌شناس مشهور معاصر، رشد شناختی کودک از مراحل تقریباً ثابت می‌گذرد که به طور کلی از مراحل حسی شروع شده، به مراحل انتزاعی تکامل می‌یابد. برای کسب اطلاع بیشتر به کتاب "روان‌شناسی کودک" نوشته سیروس عظیمی مراجعه نمایید.

۷- دلایل دیگری، چون "جذب کودکان" و "روشن شدن مجهولات" را می‌توان برشمرد. اقتباس از کتاب "ادبیات کودکان و نوجوانان مراکز تربیت معلم"، تالیف مصطفی رحماندوست.

۸- این تعریف برداشتی است از کتاب "تالیف دیگر در باب داستان"، ترجمه "محسن سلیمانی" از انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۵.

۱- برای آشنایی بیشتر با آرای تربیتی این دانشمندان به کتابهای جمهور افلاطون، احیاء العلوم امام محمد غزالی و اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی مراجعه نمایید. البته مریدان دیگر نیز به فراخور توجه خود در این مورد نظریاتی ارائه کرده‌اند.

۲- از سویی این ویژگی با بحث محتوا در ارتباط است، زیرا یکی از میناهای انتخاب گروه سنی محتوای کتاب است.

۳- اندازه قطع خشتی ۱۷/۵×۲۱/۵ سانتی متر است.

۴- اندازه قطع رحلی بزرگ ۲۴×۳۴ سانتی متر است. لازم به توضیح است که قطعه‌های دیگری مناسب کودکان وجود دارد که یکی از آنها به قطع کانونی مشهور است. (۲۰×۲۰) سانتی متر.

۵- قطعه‌هایی مثل ۲۴×۴۰

